

AUTOIRONIJOS IR GRAŽBYLYSTĖS VAINIKAS

Paprastai knygos, atskleidžiančios konkrečios epochos stilistiką, atrandamos jau *post factum*, iš tam tikro nuotolio žvelgiant į praėjusius laikus, visažiniams istorikams tvarkingai dėliojant į lentynėles intelektualinį palikimą. Tačiau ne visada verta laukti, kol knygų lentynėles nuklos užmaršties dulkės. Yra tekstų, kuriuos kritikai ir literatūros gurmanai pastebi iš karto, kurios provokuoja ginčus: ar taip galima rašyti? ar tokia literatūra praturtina skaitytojo vaizduotę, ar vien išsemia kalbos resursus? ar tai vis dar postmodernus diskursas, ar retrospektyvus *postpostmodernizmo* šauklys, reabilituojantis ir aktualizuojantis antikinę retoriką, scholastinę sofistiką ir pikareskinių romanų situacijas?

Atsivertę naująją Andriaus Jakučiūno knygą, greit suprasime, kad turime reikalą su intelektualizuota, sutankintos semantikos proza, kartojančia sudėtingus triukus, kuriuos per pastarąjį pusšimtį metų išstobulino patyrę literatūros „kaskadininkai“ Johnas Barthas, Donaldas Barthelemy'as, Thomas Pynchonas, Miloradas Pavičius, prancūzų „naujojo romano“ stovykla (Nathalie Sarraute).

Jakučiūno *Lalagė* – efektingas postmodernistinis iššūkis: čia ironiškai perkuriami tradiciniai siužetai, sumaniai žaidžiama intertekstualumu – knygoje esama ir modernistinės estetikos požymių (skrupulingas stiliaus konstravimas, nuobodulio ir nykumos adoracija, primenanti Samuelį Becketą, keliaplanės pasakojimo perspektyvos išskleidimas Jameso Joyce'o metodu ir t. t.), ir nuorodų į Antikos laikus menančią klasiką. Tai jau ketvirtoji rašytojo knyga, ir akivaizdu, kad autorius joje demonstruoja įgudusio prozos meistro kvalifikaciją. Pradėjęs kūrybinę biografiją intelektualiomis antikinių pasakojimų parafrazėmis (*Sokrato gyvenimas ir mirtis*, 1999; *Servijaus Galo užrašai*, 2005), Jakučiūnas brandino stilių įamžindamas hermeneutines šiuolaikinio girtuoklio meditacijas romane *Tėvynė* (2007), o naujausioje knygoje atvirai eksperimentuoja griaudamas stiliaus, kompozicijos, pasakojimo formos šablonus.

Lalagės žanras apibūdintas kaip „apsakymų vainikas“ – tai liudytų griežtos struktūros siekj: vainikas – tobulą apskritimą imituojanti, begalinį pasakojimą sankcionuojanti forma. Prisiminkime sonetų vainikus, conceptualius kūrinių ciklus, veidrodinės simetrijos principu pagrįstas kompozicijas, kurias „įrėmina“ motyvai, pasikartojantys įžangoje ir epilogė. Kita vertus, šį vientisą pasakojimą galima vadinti ir impresionistinės kompozicijos romanu be intrigos ar atomazgos.

Net ir rašytojui palanki kritika pripažįsta, kad tai ne kiekvienam įkandama proza, tačiau čia pat kaip autoritetas pasitelkiamas Alfonsas Nyka-Niliūnas, savo dienoraštyje teigęs, kad bet kokia gera knyga turi būti nuobodi. Ši taisyklė galioja ne vien postmodernistams, o turbūt visai lietuvių prozai, bent jau tai jos daliai, kuri nepretenduoja į serijinės gamybos muilo operų atpasakojimą. Tas nuobodumas, nenoras pataikauti skaitytojui – sena tradicija: daugelis lietuvių rašytojų įsivaizduoja esą pranašesni už skaitytoją ir geriausiu atveju buvo jam švelniai atleidūs ir globėjiški, o blogiausiu – žiaurūs ir nepakantūs. Šios knygos santykis su skaitytoju kiek kitoks – neformalus, tariamai kolegiškas, atsainus. Skaitytojas – pasakotojo bendrininkas, kartu su juo pinantis istorijos vainiką.

Lalagės siužetas – schematiškas, įspraustas į kamerinę aplinką: pirmu asmeniu prisistatantį anoniminių pasakotojų, klaidžiojantį po ankštas, nereikalingų daiktų prigrūstas valdas, supa sąlygiškus vaidmenis atliekančių personažų galerija – tarnė, žmona, tarnas, kuris kartais pristatomas kaip sodininkas ir žmonos meilužis. Veiksma nedaug ir jis atspindi klasikinio pasakojimo stereotipines situacijas: ponas visomis išgalėmis siekia tarnės dėmesio, tačiau su ja varžosi žmona, kuri savo ruožtu

neabejinga sodininkui. Personažus valdo banalios ir universalios, tiek Shakespeare'o (Šekspyro) tragedijoms, tiek bulvariniam skaitalui būdingos aistros: geismas, pavydas, konkurencija, kerštas.

Veiksmo vieta, kaip ir minėtame romane *Tėvynė*, dirbtinai apribota, uždara – tai privati erdvė (kambarys, rūsys, sodas – *bortus conclusus*), neturinti ryšio su išoriniu pasauliu, nelankoma pašalinių stebėtojų. Ji nėra niekaip istoriškai apibrėžta, neaišku, kuris čia amžius ar epocha. Laiko ženklai turbūt sąmoningai ištrinti, ir net namų apyvokos daiktai neišduoda jokie istorinio konteksto. Aplinkos sąlygiškumas sustiprina įspūdį, kad čia vyksta žaidimas pagal laisvas taisykles, į kurį įsitraukti kviečiamas ir skaitytojas. Pastarajam leidžiama susipažinti su keliais teksto variantais, jis turįs teisę skaityti knygą taip, kaip patinka – nuo pirmo atversto puslapio arba nuo puslapio, pažymėto kaip titulinis. Manipuliuojama laiko efektais, ilgokai (lyg prisiminus Marcelio Prausto garsiojo madlenos pyragaičio skonį) apsisojama ties patikusia akimirka ar įspūdžiu, konstruojamos sinchroniškos dviejų veiksmo plotmių projekcijos, kelios laiko plotmės atsispindi viena kitoje lyg veidrodyje: „esą jiedvi staiga susitikusios laiptų aikštelėje, viena kylanti į viršų, kita – pasirengusi leistis, viena ateityj, kita – praeityj, juodraštyj), abidvi kartu, bet kiekviena skyrium“ (p. 134). Knyga ir pati yra vainikas, ratas, apskritimas, neturintis išeities taško ir nežadantis aiškaus sprendimo finale – painiava prasideda vos ją atsivertus ir pamačius, kad tai jau 121-mas puslapis, o kažkur viduryje aptikus pabaigą ir titulinius lapus, žyminčius naują pradžią.

Ketvirtojo viršelio anotacijoje autorius tarsi iš anksto džiūgauja, nujausdamas būsimas suklaidinto skaitytojo kančias: jis atseit „turėtų žinoti, kad autorius, palikes jį vieną kapstytis simboliniame rate, siekia ne sugluminti, sugėdinti ar palaužti, bet veikia padėti nepasiklysti“. Galų gale knyga-žaidimas turi atvesti prie nuostabios akivaizdos, praregėjimo. Pasakotojas manipuliuoja skaitytoju ir neslepia, kad jo intencijos tiesmukiškai egoistinės, jis susidomėjęs vien savo rašymu, o skaitytojui padeda vien tam, kad ir pats sulauktų jo pagalbos – adresatas ir adresantas čia priversti suktis hermetiškaime, sadomazochistiniame meilės ir neapykantos rate. Žaidžiamas žaidimas kodiniu pavadinimu *Lalagė* trokštant susirikimo su savimi, ir šis kūrinys, kuris iš principo negali būti baigtas, negali paslėpti savo amžinai juodraštinės prigimties, turįs išreikšti „siekį tarsi pastverti save už pakarpos ir ironiškai išsišiepti tiesiai sau į veidą“ (*ibid.*). Skaitytojas kviečiamas demaskuoti autorių, o galbūt atpažinti savąjį *alter ego* po gudriai sumeistrauta autoriaus kauke.

Lalagės vardu pasakotojas pašaukia tarnę. Dialogų knygoje nėra, reflektivią minčių pynę kartais nutraukia tik instinktyvūs, intelektualinei cenzūrai nepaklūstantys šūksniai. Tas kelis kartus balsu ištariamas vardas – literatūrinis, atklydęs iš Horacijaus erotinių odžių. Vis dėlto pasakotojas negali paaiškinti, kodėl būtent taip vadina savąjį geismo objektą. Vietoj šio vardo galėtų būti kuris nors kitas („galėjo į ją kreiptis, sakykim, vardu Lalagė, Popėja, tai dar geriau atspindėtų jos esmę, ar net Hekatė“, p. 18), šiam vardui dar reikia suteikti kūną, jis tėra konvencionali, laisvai pasirenkama „etiketė“, savaime negarantuojanti tarnės įvaizdžiui rafinuoto subtilumo, kuriuo, kaip žinome iš bendro išsilavinimo, pasižymėjo Horacijaus poezija: „gal tai jis, pasinaudojęs proga čia ir dabar atgaivinti knygiskumą ir parodyti jį sau prieinamą, apgavinėjo save, manydamas šitaip suteiksiąs Lalagės vardui kūną“ (p. 172). Viskas tariamai priklauso nuo autoriaus (prisidengusio pasakotojo kauke) valios – jis galįs pražudyti arba apdovanoti savo personažus, ir vardas, įvardijimas tampa jo sprendimo įrankiu.

„Lalagė“ – intymus kodas, šifras, kuris turėtų būti žinomas tik dviem sąmokslininkams, tačiau išardamas viešai, pasakotojas jį išduoda. Dar vienas pasakotojo pralaimėjimas įvyksta, kai personažai atsisako atlikti erotiniame farse jiems numatytus vaidmenis, ir jų laisvės geismas diktuoja vienintelę ryškesnę intrigą: ar pasakotojo sprendimu nunuodyta tarnė turi teisę vėl „atgimti“ kitoje chronologiško nuoseklumo stokojančio teksto vietoje? ar sudužusi vazelė bei nugalabytas žvirblis

gali vėl iškilti pasakojimo scenoje, protestuodami prieš beprasnę lėmėjo savivalę? Lalagės vardas etimologiškai nurodo ir į „klegėjimą“, „lalavimą“ – gyvą triukšmą, neartikuliuotą kalbos dūzgesį, gražbylostę ar tiesiog daugiažodžiavimą, kurio knygoje nemažai: kai skaitytojas pasiduoda pasakojimo monotonijai, jis lengvai nunešamas „į šalį“, praranda atidumą, gebėjimą sekti paskui kiekvieną personažų judesį, gaubiamą tiršto refleksijų debesies. Tas, kas mėgins kelis kartus skaityti knygą, lėtai irdamasis sudėtinių prijungiamųjų sakinių klampynėje, irgi nebūtinai bus apdovanotas: ko tikėtis skaitytojui, jei net pats pasakotojas, tarsi iš šalies vertindamas kūrinio struktūrą, atvirai stebisi: „kiek daug jame nereikalingo pilstymo iš tuščio į kiaurą!“ (p. 229).

Jei reiktų apibendrinti, apie ką šis kūrinys, vienas iš galimai teisingų atsakymų būtų – apie rašymo procesą, apie tai, kaip kalba nugali pasakotoją, tampa jo priešininku. Kalba veikia kaip nuodai, narkotikai, svaigulys. Kalba mėgaujama ir kankinama, ieškant tikslesnio apibrėžimo, suteikiant prasmę daiktams, kurie iki pirmojo įvardijimo plevena sąmonėje kaip idealios formos – eidosai. Matyti, kad Jakučiūnas atidžiai skaitė Platoną – apgraibomis besikapstant pritemdytame rūsyje, daiktų pavidalai suvokiami kaip blyškios šviesos šaltiniai, pavaldūs ne juslinei pagavai, o grynai fenomenologinei refleksijai: „nuolankiai pasiduodantys kiekvienam jo minties judesiui, tąsūs, lyg jau buvę ar gal dar būsiantys“ (p. 138). Pasakotojas konstruoja savo pasaulį, jį apgyvendindamas ir pripildydamas daiktų, plastinių formų, nutvieksdamas jį mistišku švytėjimu. Jis nebando išsisukinėti, kad nėra susijęs su tuo, ką pateikia skaitytojui. Atvirkščiai, kviečia adresatą užėiti į savo „laboratoriją“ ir pačiam susidurti su šio fikcinio pasaulio anaipol ne idiliška atmosfera. *Lalagėje* daug svarstymų apie stilių, siužetą, kūrybinę energiją, kurią žadina nesibaigianti Eroso ir Tanato dvikova.

Į vainiką supintos pasakojimo gijos byloja apie mirtį ir seksą: stiliaus klampumą paaiškina jame slypintys nuodai (p. 123), kalboje klimpstama, „ši ji [t. y. pasakotoją] išduoda, paplūdusi banaliausiomis reikšmėmis“ (p. 75), svarbios sąvokos, tokios kaip tarnystė, siejamos ne su abstrahuojančia sąmonės veikla, o su fiziologiniais, seksualiniais impulsais, masturbacija (p. 179). Kalba – nevaldoma stichija, parodanti pasakotojo bejėgiškumą ir jo pastangų bergždumą (seksualinėje plotmėje – impotenciją), besikertanti su griežtomis elgesio normomis, priskiriamomis uždarei namų aplinkai: „kalba sąmoningai stengėsi jį aptekėti, kaip upelis didelį akmenį, tarytum suvoktų, kad priėmusi jį į savo srautą peržengs moralės ribas, taps vulgari ir iškrypėliška“ (p. 36). Gimstantis tekstas – tokia pat neaiški, grėsminga, tačiau jaudinanti galia, kaip ir bundantis seksualumas: erotinių įvaizdžių perteklius išreiškia ir per kraštus besiliejančias kalbos galimybes.

Kitas kraštutinis, su kuriuo susiduria kiekvienas rimtesnis rašytojas – kalbos ribos, sankirta tarp minties ir žodžio. *Lalagės* pasakotojas mėgsta išreikšti save itin įmantriai. Kartais (neaišku, ar nuoširdžiai) atgailauja dėl to, kad verbalinė ornamentika ardo ir taip neryškų, sutrūkinėjusį siužeto punktyrą: „Visgi jam čiupošė, jog ta įmantrybė, šiaip jau turėtų jos purtytis, gana aiškiai atskleidžia, kaip jis kvailai jaučiasi, nesugebėdamas suvesti siužeto galų“ (p. 47). Kūrybines kančias turėtų demonstruoti ir pribraukyto juodraščio fragmentai, „jausti“ į tekstą, ir nuolatinis gręžiojimas į gilios prasmės sklidinčius žodžius, sąvokas, kurias personažai priversti nuolankiai apmąstyti. Tie stabtelėjimai lemia požiūrį į pačius personažus: šie atrodo statiški, knyginiai, konvencionalūs, lyg bekraujės ir bekūnės žaidimo figūrėlės. Tarnė turėsianti išmesti iš rankų kisieliaus puodą, pakludama rašančiojo valiai, tenkindama jo slaptą užgaidą: „jis vis tiek netrukus užrašys jį „krisiantį“, „dušiantį“, [...] puodas, kurį apdairiai nurodė esant jos rankose, net jai atsisakius įkūnyti išmetimą, ankštame kaip koridorius siužete vis tiek taps nepakeliamas, per sunkus išlaikyti, ir jį vis tiek teks išmesti, patarnaujant jo įgeidžiui manyti jį iškritus“ (p. 109). Loginiai rebusai, lingvistiniai anekdotai, iki neįmanomos ribos siaurinantys siužeto „koridorių“, leidžia pasakotojui mėgautis savo intelektualumu.

Kalbos žaidimai keičia ne tik siužetą, bet ir pačius personažus, paverčia juos metaforiškais veidrodžiais, atspindinčiais tai, ką egocentriškas pasakotojas nori juose atpažinti: „Jis nepajėgęs atsigint įspūdžio, kad moterys, uoliai atsispindėdamos viena kitoje, stengias pamatyti žodyje „nusižeminti“ [...] aiškesnę, tvirtesnę ir, atsižvelgiant į jų kantrybę, turbūt teisingesnę reikšmę, kuri labiau pateisintų jų pastangas jos „siekti“ (p. 117).

Išties visiems, kas susiduria su šiuo pasakotoju (įskaitant ir skaitytoją), reikia ypatingos kantrybės, bet postmodernistinis adresatas tuo ir išsiskiria, kad jį sunku išvesti iš pusiausvyros. Pasakotojas ilgainiui išmoksta kurtuazijos, būtinos bendraujant su tokiu skaitytoju – jis ne vien klampina jį sofistinių išvedžiojimų gelmėse, bet ir stengiasi atsiliepti į jo lūkesčius, išsamiai apibūdinęs servizo paieškas rūsyje, pasakotojas mėgina įsivaizduoti tariamo skaitytojo – rūstaus ir nuobodžiaujančio – Dievo reakciją: galbūt jis jau ketina sviesti knygą į šalį, nes juk negalima taip sudėtingai rašyti apie palyginti paprastus dalykus, kurie „nesiskubina aiškėti“ (p. 147). Nujaučiama prakilnaus vertintojo reakcija į nesibaigiančius aprašinėjimus, tačiau neketinama siekti šio kaprizingo dievuko malonės: jei norės – supras, nenorės – tegul neskaito.

Kad tokia lektūra – ne plebėjams, turėtų liudyti lotyniškų citatų inkrustacijos tekste. Tai raktai, atveriantys kelią į universalų Vakarų civilizacijos, kurios cementuojantis pagrindas – lotynų kalba, kontekstą: „tai buvo jokio išėjimo neturinčios *locus* nesivarstančioji dalis“ (p. 192); „šią akimirką nebuvo jokio apčiuopiamo skirtumo tarp „suvokto“ ir „sučiupto“ (jam tvykstelėjęs žodis *concipere*), lygiai kaip buvo išnykstanti „ieškomo“ ir „rasto“ (*conquirere*) skirtis“ (p. 195); „tiesa, tai buvęs veikiau *propositum*, ne *inceptunt*“ (p. 215). Kartais Lalagė primena hermeneutinį interpretacijos ratą, atveriantį kalbos daugiareikšmę prigimtį.

Pasakotojas daugiausia energijos išekvoja siekdamas perprasti tarnę. Knygos pirmuosiuose (arba viduriniuosiuose, – priklausomai nuo to, kokia tvarka skaitysime) puslapiuose taikomasi ją pribaugti, tačiau tokia programa neįvykdoma. Grakščiais ir įgudusiais judesiais tarnė užkariauja pasakojimo erdvę, nors tas užkariavimas neapsieina be aukų (dūžta vazelės, išliejamas kisielius, dingsta deimantas). Ji visas kliūtis įveikia itin įtaigiai atlikdama savo vaidmenį – išpildydama šeimininko – pasakotojo lūkesčius. Dėl savo statiškos nuolankios pozos ji atrodo dar labiau geistina, lyg gyva skulptūra, įkūnytas „nusižeminimo tobulumas“ (p. 114).

[...]